

PETR KALETA

Český etnograf ve východní Haliči

K prvním pokusům o výzkum obyvatelstva východní Haliče došlo již na počátku osmnáctého století, ovšem jeho největší rozmach spadá až do osmdesátých let devatenáctého století. Tehdy se velkou měrou zasloužili o výzkum haličského regionu polští badatelé, a to zejména O. Kolberg¹, I. Kopernicki², J. Wajgiel³ nebo J. Schnajder⁴. Čeští etnografové nevěnovali východní Haliči takovou pozornost, ale to jen do doby, než se objevil badatel, který shromáždil za svého života takové množství etnografického materiálu, za který by se nemusela stydět leckterá vědecká skupina.

6. října 1999 tomu bylo sto let, co tento badatel zemřel. Byl to muž svou vizáží velmi nenápadný, ale nadšením a pracovitostí překonávající ostatní. Tímto mužem byl František Řehoř, který se významně zasloužil o výzkum obyvatelstva východní Haliče v poslední třetině minulého století. Přesto, že výsledky svých výzkumů Řehoř publikoval v četných člancích v tisku u nás i v Haliči, je dnes pro většinu veřejnosti osobností ne příliš známou a neprávem opomíjenou. Proto si tento vynikající český etnograf a spisovatel zaslouží, abychom při tak významném jubileu hlasitě vzpomenuli jeho jméno.

Základním pramenem pro studium života i díla Františka Řehoře je jeho rozsáhlá pozůstalost uložená v literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech. Ze slavistů, kteří věnovali pozornost dílu

¹ *Pokucie. Obraz etnograficzny*. T. 1—4. Kraków 1882—1889.

² *O goralach ruskich w Galicji. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. T. 13. Cz. 2. Kraków 1889.

³ *O Huculach. Zarys etnograficzny*. Kraków 1887.

⁴ *Z kraju Huculów*. T. 5—7. Lwów 1899—1901.

F. Řehoře, můžeme jmenovat Petra Bogatyreva⁵, Adolfa Černého-Rokytu⁶, Jiřího Horáka⁷ a hlavně Michala Molnára⁸.

V druhé polovině 19. století hrál český prvek ve východní Haliči významnou úlohu. Rakouská vláda velmi podporovala migraci Čechů do jednoho z nejzaostalejších regionů Rakousko-Uherska. Proto sem přicházeli úředníci, učitelé, duchovní, spisovatelé, podnikatelé a představitelé mnoha dalších kulturních a průmyslových odvětví, kteří se měli zasadit o kulturní povznesení východní Haliče.

Nepřicházeli tam však pouze průmyslníci a kulturní činitelé, ale své kořeny zde zapustili i čeští rolníci, kteří si sem přiváželi nejen svou pověstnou pracovitost, ale hlavně moderní techniky a nástroje pro obdělávání půdy, kterými obohacovali zastaralý způsob haličského hospodaření. Tak se sem dostal i pozdější významný český etnograf a literát František Řehoř (16. 12. 1857 — 6. 10. 1899), jehož otec zde ve vesnici Volkově najal hospodářství.

Z Čech do Haliče

František Řehoř se narodil dne 6. prosince roku 1857 v rolnické rodině Josefa a Františky Řehořových ve Stěžerách⁹ u Hradce Králové. Několik týdnů po svém narození dostal ušní chorobu, jejíž následkem byla pravděpodobně Řehořova nedoslýchavost, kterou trpěl od svých patnácti let¹⁰. Měl ještě bratra Josefa a sestry Annu, Marii a Františku. Jako každý venkovský chlapec rozděloval Řehoř svůj každodenní program na pomoc v domácím hospodářství a na zábavu se svými kamarády. Do školy ve Stěžerách začal chodit roku 1864 a ukončil ji v roce 1872, kdy nastoupil do čtvrtého ročníku reálného gymnázia v Hradci Králové, které ukončil roku 1877.

⁵ З листування Франтішка Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Гринченка). „За сто літ” 1929, 4.

⁶ František Řehoř. „Slovanský přehled” 1900, 2.

⁷ Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře. „Český lid” 1954, 41, č. 6.

⁸ Nadšený hlasatel velké družby. Praha—Moskva 8, říjen 1954; Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу. Дукля 6, 1956, № 3 aj.

⁹ Vesnice Stěžery je vzdálena 5 km od Hradce Králové.

¹⁰ Vlastní životopis Františka Řehoře (rukopis), 18 s. Pozůstalost Františka Řehoře, literární archiv Památníku národního písemnictví — Staré Hradky, karton 1-B/43 (dále jen Vlastní životopis Františka Řehoře, LA PNP).

Velmi často a rád pak F. Řehoř vzpomínal na své dětství ve Stěžerách: „S radostí jsme kytky trhali a holky pletly z nich věnce, to bylo asi 1864 nebo 1865. Na »Palouček« jsem chodil s kamarádem, dokud tam ještě byl rybníček a bujně rákosí. Též studánka zde byla a často jsem se z ní napil [...]”¹¹ Již v těchto prvních školních letech prokazoval František Řehoř ve svých zápisnících vrozený pozorovatelský talent s bystrostí a přesností. Všiml si těch nejmenších detailů, které se týkaly přírody, historie či literatury a zapisoval si je do svých notesů. Právě tehdy si „vypěstoval” velmi hezký vztah k přírodě a lásku k lidem.

Na počátku února roku 1877 se rodina Řehořových dozvěděla o možnosti koupit v Haliči velkostatek o rozloze 481 jiter za cenu devatenáct tisíc zlatých. Řehořův otec se už v březnu 1877 vydal na obhlídku do Haliče, kde navštívil Lvov a Stanislavov. Po jeho návratu domů už se začala rodina pomalu připravovat na stěhování do Haliče¹². František odmaturoval a na počátku července 1877 se rodina Řehořových vystěhovala do východní Haliče¹³. A tak se František Řehoř ocitl namísto pražské techniky, kde zamýšlel studovat, v zaostalé oblasti východní Haliče.

V Haliči si nakonec pronajali statek od ženského benediktinského kláštera ve Lvově, který se nacházel ve vesnici Volkov ležící jižně od Lvova. Řehořovi se ze začátku stýkali především s rodinou Baumgartnerových, kteří měli ve Lvově cukrárnu, ale brzy se seznámili i s dalšími Čechy z okolních vesnic Krotošina, Křivčic, Mohylan aj.

V sedmdesátých letech minulého století probíhala jakási vystěhovalecká vlna českých rolníků z oblasti východních Čech do východní části Haliče. Čeští zemědělci byli známí svou odborností a hospodářskými schopnostmi a majitelé velkých statků jim proto velmi rádi pronajímali své velkostatky, neboť Češi nejenže dobře hospodařili, ale hlavně je naučili racionálně hospodařit. Od roku 1867 bylo organizováno ve Lvově kulturní a společenské sdružení Čechů a Slováků ve východní Haliči „Česká Beseda”. Velká část tehdejší české rolnické emigrace, která si pronajala v okolí Lvova statky, byla členy „České Besedy”. Tehdy se zde usídlili kromě Řehořových rolníci: Šesták, Štammfest, Sobotka, Procházka, Chvapil, Plocek, Houžvic, Došlý, Řepa, Zeman a Komberec¹⁴.

¹¹ *Vlastní životopis Františka Řehoře*, LA PNP.

¹² Notes F. Řehoře od 15. září 1876 do 20. května 1877. *Pozůstalost Františka Řehoře*, LA PNP, karton 1 B/50.

¹³ Notes od 9. července 1877 do 24. července. 1878. *Pozůstalost Františka Řehoře*, LA PNP, karton 1 B/50.

¹⁴ L. Feigl: *Sto let českého života ve Lvově*. II. díl (1867—1895). Lvov 1925, s. 183—184.

Literární a etnografická činnost

František Řehoř se tedy dostal do venkovského prostředí východní Haliče, kde ve Volkově pomáhal s bratrem Josefem svému otci na statku. Avšak na rozdíl od bratra, kterého zajímala pouze práce v hospodářství a lov divoké zvěře, přitahoval přemýšlivého a pozorného Františka Řehoře každodenní život obyvatel východní Haliče. Především pak Ukrajinců, které sám nazýval „Rusíny“. Ukrajinci totiž tvořili velkou většinu východohaličského venkovského obyvatelstva.

Co o Ukrajincích Řehoř znal před příjezdem do Volkova a jaký k nim zaujímal vztah, o tom se vyjádřil sám: „O ukrajinském lidu jsem něco věděl již ze zeměpisu, kterému nás učili ve škole. Nebylo toho sice mnoho — jen to, že »Rusíni« jsou národ tichý a že milují včely. Už jako dítě jsem si tento národ oblíbil. Jak dobrý — myslel jsem si — musí být tento lid, když si tak libuje ve včelách....! Tato sympatie, vzbuzená mimoděk v chlapeckém srdci, byla oprávněná. Poštěstilo se mi žít mezi tímto lidem a poznat ho; oblíbil jsem si ho a snesl bych tomuto nešťastnému, ubohému lidu modré z nebe [...]»¹⁵ Možná právě Řehořův dětský vztah k včelám vytvořil v jeho mysli už v době školních let tuto poměrně jasnou představu o Ukrajincích. Velmi rád a často totiž vzpomínal na včelí úly ve Stěžerách: „Nejdůležitější je starý špalek, dloubaný ze spodu silného kmene. Tento i se včelami koupil již Matěj Řehoř roku 1825 nebo 1826... Když zemřel Josef Řehoř I., tedy jsem šel já, František Řehoř na návrh manželky zesnulého zaklepat na památný úl tento, aby včeličky věděly, že odnesen byl před pár hodinami jejich hospodář k věčnému odpočinku na hřbitov stěžerský [...]»¹⁶

V Haliči F. Řehoř docházel do lvovských knihoven a do „České Besedy“, kde si půjčoval nejrůznější knihy o maloruské historii, geografii, přírodovědě a literatuře. Nechával si také posílat české knihy a často docházel do sousedního KROTOŠINA, kde si mohl u rodiny Hanušových pročítat aktuální české časopisy. V roce 1878 sepsal na základě údajů, které měl ze Stěžer, kroniku rodu Řehořových¹⁷. Řehoř ovšem nejen psal, ale také podnikal četné cesty. První svůj článek s názvem *O výrobě plátna u Rusínů východo-haličských* publikoval F. Řehoř v pražském časopise „Listy Průmyslové“ v roce 1880 a o rok později mu vyšel v tomtéž časopise článek *Výroba konopného oleje u Rusínů východo-haličských*. Výsledky z jeho prvních menších výzkumných cest Řehoř publikoval v roce 1881 v českém časopise „Světobor“. Byly to už

¹⁵ M. Molnár: *Nadšený hlasatel velké družby*. Praha—Moskva 8, říjen 1954, s. 50.

¹⁶ F. Řehoř: *O včelách* (rukopis), 2 s. *Pozůstalost Františka Řehoře*, LA PNP, signatura I B/43.

¹⁷ Její část se zachovala v LA PNP.

etnograficky zaměřené články *Obrázky z Pokutí*¹⁸ a *Huculští novomanželé z Berhometa*¹⁹. Řehoř v nich popisuje etnika východní Haliče a území jejich výskytu. Tyto dva články odstartovaly bohatou pozdější pisatelskou činnost Františka Řehoře, při níž věnoval největší pozornost každodennímu životu „Rusínů“, Huculů, Bojků, Lemků a Židů. Nejčastěji Řehoř publikoval ve „Světě“, „Zlaté Praze“ a „Slovanském Sborníku“, ale jeho články vyšly i v těchto dalších časopisech a novinách: „Listy Průmyslové“, „Zábavné listy“, „Ruch“, „Osvěta“, „Květy“, „Lumír“, „Vesna“, „Lada“, „U domácího krbu“, „Hlas národa“, „Národní listy“, „Dámské besedy“, „Slovanský obzor“, „Musejník“, „Slavia“, „Pražské hospodářské noviny“, „Časopis českého museum“, „Sokol“, „Dilo“ a „Zorja“.

O tématické rozdělení Řehořových článků se pokusil jeho blízký přítel a spolupracovník, významný český slavista, Adolf Černý-Rokyta. První a největší skupinu tvoří kalendář výročních obyčejů a pověr, do něhož můžeme např. zařadit články *Kalendářik z národního života Bojkův, Neděle květná, Kostrub a Roman*. Následující skupinu tvoří články zeměpisné a cestopisné, jako např. *Procházka rusínskou vsí* nebo *Pokutí*. Další skupinou jsou články o obyčejích spjatých s významnými událostmi lidského života. Sem můžeme zařadit např. články *Na rusínském hřbitově v Haliči* a *Rusínské zvaní na svatbu*. Rovněž zajímavé jsou Řehořovy články o lidové léčbě: *Lidová léčba u haličských Malorusů* a *Úvod k podomní léčbě rusínské*. Zoologického charakteru jsou pak tyto články: *Ptactvo v národním životě Rusínů* a *Plazi a obojživelníci v podání haličských Rusínů*. Zvláštní skupinu tvoří články o bájeslovných představách Rusínů: *Čert a Vlkodlak v podání haličských Rusínů*. Dále to jsou příspěvky o krojích: *Šperky karpatských Huculek* a *Paráda hlav děvčat na Pokutí*. Do poslední skupiny zařazujeme články o sociálních poměrech, zaměstnání a duševní a mravní povaze „Rusínů“: *Židé v Haliči* a *Rusini v domácím hospodářství*²⁰.

Hovoříme-li o literárním díle Františka Řehoře, musíme v neposlední řadě vzpomenout významný vědecký projekt, kterého se velmi aktivně zúčastnil. Tímto projektem je monumentální vědecké dílo minulého století, *Ottův Slovník naučný*. V únoru 1888 byl F. Řehoř, jako specialista na východohaličskou problematiku, vyzván redakcí *Ottova Slovníku naučného* k zaslání prvních hesel za písmena A, B, C a požádán, aby oslovil významné lvovské učence a získal je také k spolupráci²¹. Řehoř posílal redakci velmi podrobná a početná hesla, takže redakce nemohla všechna ani otisknout, jak se dozvídáme z dopisu

¹⁸ „Svět“ 1881, 15, s. 434–435.

¹⁹ „Svět“ 1881, 15, s. 542.

²⁰ A. Černý: *František Řehoř*. „Slovanský přehled“ 1900, 2, s. 101–102.

²¹ Dopis redakce *Ottova Slovníku naučného* z 27. února 1888. *Pozůstalost Františka Řehoře*, LA PNP.

Dr. Rudolfa Dvořáka z 26. 1. 1893: „[...] Takové věci by se hodily do národopisu rusínského. Cílem slovníku je vybrat věci všeobecné a zajímavé [...]”²² Řehoř opublikoval za svého života v tomto slovníku více než sto hesel, jako např. Artemovskij-Hulak, Bukovina, Čeremoš, Doboš, Franko, Hajdamačina, Halič, Huculové aj²³.

Řehořova publicistická činnost na stránkách předních českých periodik a *Ottova Slovníku naučného* neocenitelně přispěla k popularizaci a poznání tehdy v Čechách málo známých východohaličských etnik a jejich života. Své studie a články zpracovával také na základě prací polských a ukrajinských autorů, ale jednoznačně nejdůležitější jsou jeho samostatné bystré pozorovatelské postřehy z cest. V jeho bádání mu rovněž pomáhaly přátelské styky se soudobými ukrajinskými kulturními činiteli, jako byl např. Ivan Franko, Volodymyr Šuchevyč, Mychajlo Pavlyk, Olga Kobyljanska atd.

František Řehoř samozřejmě udržoval v Haliči písemný styk s českými kulturními kruhy, a to hlavně s manželi Náprstkovými, Ludvíkem Kubou a Adolfem Černým-Rokytou. Významná byla především spolupráce s Josefou a Vojtou Náprstkovými z pražského „Průmyslového muzea”. Řehoř totiž takřka „na každém kroku” sbíral a kupoval ve všech oblastech Haliče, a to hlavně na Hucul’sčyně a v Pokutí, i Bukovině nejrozumnější etnografický materiál, který od roku 1879 posílal do Prahy Náprstkovým. Byly to sakrální obrazy, sošky, různé typy křížů a křížků, svícny, svíčky, lustry, nádoby, dětské hračky, stoly, truhlice, lžice, talířky, ale i zmenšené makety chalup nebo saní. Tyto předměty, které tak vytrvale sbíral F. Řehoř za svého pobytu v Haliči, jsou dnes uloženy v etnografickém oddělení Národního muzea v Praze v počtu přes tisíc sto exemplářů.

Na svých studijních cestách si František Řehoř vedl nejen pečlivé zápisky a nákresy, ale, co bylo pro jeho dobu velmi neobvyklé, často haličský život zachycoval na fotografiích. Fotografoval ještě v Čechách, před příjezdem do Volkova, ale až zde ve východní Haliči tuto svou oblíbenou doprovodnou badatelskou činnost plně rozvinul. Fotografiemi s obyvateli haličského venkova Řehoř doprovázel některé ze svých článků, ale vedl si i sbírku fotografií se svými přáteli a příbuznými. Jedna část těchto fotografií v počtu asi sto padesáti je uložena v etnografickém oddělení Národního muzea a asi kolem dvou set jich je v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.

²² Dopis redakce *Ottova Slovníku naučného* z 26. ledna 1893. Pozůstalost Františka Řehoře, LA PNP.

²³ J. Horák: *Příspěvek k dějinám vzájemných vztahů česko-ukrajinských. Dílo Františka Řehoře*. „Český lid” 1954, 41, č. 6, s. 252.

Návrat do Čech a brzká smrt

V roce 1890 už uplynulo třináct let, co F. Řehoř odešel do Haliče. Přesto, že byl stále zaujatý studiem haličských obyvatel, už to nebyl ten mladý vitální badatel předešlých let. K částečnému pozastavení jeho činnosti „přispěl“ hlavně zápal plic, který upoutal Řehoře na delší dobu na lůžko. Po uzdravení přemýšlel, co bude dělat dál a rozhodl se tehdy k radikálnímu kroku. Do Čech sice během svého haličského pobytu někdy zajížděl, ale vždy se pak vracel do Volkova; nyní se ovšem v Řehořovi probudila velká touha vrátit se domů, a tak se na začátku června 1890 vydal nazpět do Čech²⁴.

Pobýval v Rožnově p. Radhoštěm, kde během léčebného pobytu lékaři zjistili, že má tuberkulózu. František Řehoř se ovšem nevzdával a doufal, že se mu podaří sebrat ještě množství materiálů pro „Náprstkovo muzeum“. Ani v Rožnově p. Radhoštěm však nezhálel a sebral nejružnější předměty valašské kultury²⁵. Z Rožnova potom odjel do rodných Stěžer, kde pokračoval ve své spisovatelské činnosti pro české noviny a časopisy a setkával se s předními českými kulturními činiteli. I když se Řehoř odstěhoval do Čech, nepřestával v devadesátých letech zajíždět do Haliče, a to především za „svými“ Huculy.

Teprve 1. 11. 1893 nastoupil F. Řehoř za denní plat jeden zlatý na místo knihovníka Městské obecní knihovny v Praze, čímž mu byl alespoň umožněn lepší přístup k nejnovější odborné literatuře. Řehoř tehdy připravoval souborné dílo o národopisu haličských Malorusů a počátkem roku 1892 vytiskl v haličských časopisech výzvy, v nichž žádal, aby mu byly dodávány etnografické zprávy o haličských Malorusích. První svazek tohoto díla měl být věnován popisu haličsko-ruské svatby a popisu výročních obyčejů podle uniatského církevního roku²⁶.

Řehořova náhlá smrt však vydání tohoto souborného spisu zabránila. Národní listy tehdy o této smutné události psaly: „[...] Tichý tento pracovník skončil činy svůj život 6. října o 11. hodině dopolední v úplné opuštěnosti ve 42. roce věku svého... Smrt přiblížila se rychle. Ještě před deseti dny chodil, načež ulehl, aby více nepovstal... Redaktor »Slovanského přehledu«, jenž mu v poledne přinesl právě vydané číslo s jeho příspěvky, našel již jen tuhnoucí mrtvolu slovanského nadšence [...]“²⁷.

Řehořova smrt znamenala nejen obrovskou ztrátu pro českou kulturní inteligenci, ale pro celou slavistiku, jak o tom napsal Ivan Franko: „[...] Jeho

²⁴ Notes F. Řehoře za léta 1887, 1888, 1890 a 1891. *Pozůstalost Františka Řehoře*, LA PNP.

²⁵ Dopis F. Řehoře Josefu Náprstkovi z 25. 6. 1890. Archiv Vojty Náprstka 43/1—65, knihovna Náprstkova muzea v Praze.

²⁶ J. Polívka: *František Řehoř (nekrolog)*. „Obzor literární a umělecký“ 1899, 1, s. 181.

²⁷ „Národní listy“, 7. 10. 1899.

předčasná smrt byla pro haličské Rusíny snad větší ztrátou než pro Čechy. Čechy daly nám v něm nejen rozumného, neúnavného a mnohostranného sběratele etnografa, nejen pilného a úsilného prostředníka, jež obeznamuje Čechy s naším národem, nepřestával obeznamovati také nás s Čechy, s jejich písemnictvím, s jejich vysoce rozvitým, intensivním kulturním životem. Ve Frant. Řehořovi daly nám Čechy muže se zlatým srdcem, plným vysokého idealismu, beze stopy jakékoli stranické doktríny, celým srdcem oddaného službě jednoho vysokého díla — poznání pravdy a napomáhání k jejímu vítězství. Řehoř spisovatel a učenec bude snad zapomenut, ale památka na Řehoře člověka s jeho upřímnou dětskou duší, člověka, jakého znala a milovala veškerá haličská Rus — ta památka přežije jeho literární plody.”²⁸

²⁸ I. Franko: *K dějinám česko-rusínské vzájemnosti*. „Slovanský přehled” 1901, 3, s. 159—160.